

KRASZTJO MANCSEV

A muzulmán kisebbségek a Balkán-államok politikájában*

A Balkán-félsziget muzulmán lakossága múltbeli életének és sorsának kérdése csakúgy, mint a balkáni országok politikájában elfoglalt helye mindenekelőtt a történelemtudomány kérdése. E témának legkevesebb három aspektusa van: a kérdés minden muzulmánok által is lakott balkáni ország történelmének része; másodsor az egyes balkáni országok közötti kapcsolatok problémája és ebben az értelemben a nemzetközi kapcsolatok része; harmadszor az iszlám világ történetének és a különböző vallási közösségek közötti kapcsolatok része.

A Balkán muzulmán lakossága mindig valamilyen politika célpontja volt. Itt a balkáni nemzeti államok saját muzulmán lakosságukkal szembeni politikájáról, Törökországnak az Oszmán Birodalom felbomlása után a Balkán-félszigeten maradt muzulmánokkal szembeni politikájáról van szó, illetve a világ többi részének viszonyáról Délkelet-Európa nemzetiségi, vallási és kisebbségi problémáihoz.

Ebben az értelemben a kérdés ma is aktuál-politikai jelentőséggel bír. Azon tényezők közül, amelyek a balkáni államok politikáját a Balkán muzulmánjaival kapcsolatban meghatározzák és motiválják, különösen fontos szerepet játszik a Balkán történelmileg kialakult államterületi és nemzetpolitikai status quoja, azaz a Balkánon létező realitások.

Éppen ebben a vonatkozásban van kapcsolat a történelem és a politika között: a politikát a létező realitások határozzák meg, a történelem pedig megmagyarázza e realitások kialakulását és érvényre jutását. Éppen ezért jó politikát csak a történelem alapján és vele összhangban lehet csinálni. Természetesen nem kevés olyan eset van, amikor a történelem figyelembevétele nélkül vagy megmásításával politizálnak, de az ilyen politika általában rosszul végződik.

Ismeretes, hogy a Balkán-félsziget soknemzetiségű terület. Aránylag nem nagy területen sok nemzet alakult ki, amelyek az idegen uralom viszonyai között (az Oszmán vagy a Habsburg Birodalom keretei között) konszolidálódtak. Ráadásul a Balkánon három vallás és egyház: a keleti pravoszláv, az iszlám és a katolicizmus találkozik és harcol egymással évszázadok óta. A legkedvezőtlenebb helyzetbe a keleti pravoszlávság került, hosszú időre nélkülözte saját államszervezetét, amely támasza lett volna. A félsziget lakossága, többségében keleti pravoszláv keresztény, a modern balkáni nemzeti államok létrejöttéig állandó nyomásnak volt kitéve két oldalról is - az iszlám mint az Oszmán Birodalom hivatalos vallása részéről és a katolicizmus mint a Nyugat, az Osztrák Birodalom uralkodó vallása részéről.

Erre vezethető vissza a különböző vallási közösségek, a nagyszámú muzulmán lakosság jelenléte a Balkánon csakúgy, mint a nemzetiségi és vallási szempontból vegyes területek megléte. Különösen tipikus ebből a szempontból Bosznia-Hercegovina demográfiai fejlődése. A terület oszmán meghódítása után tömegesen terjedni kezd az iszlám, így aztán a 17. század elején a lakosság háromnegyede már muzulmán.¹ Később a muzulmán és a keresztény lakosság aránya megváltozik a keresztények javára, de az iszlám nem veszti el vallási pozícióit a lakosság nagy részének körében. (A 19. század közepén Bosznia-Hercegovina lakosságának 44,9%-a keleti pravoszláv, 37,7% muzulmán és 16,5%-a katolikus vallású.)² Hasonló arány mutatkozik a három vallási közösség között az Oszmán Birodalom visszavonulása után is. Az osztrák-magyar okkupáció idején (1878-1918) Bosznia-Hercegovina muzulmán lakosságának száma: 1879-ben 448 613, 1885-ben 492 716, 1895-ben 548 632, 1910-ben 612 137.³ Megközelítőleg ez a helyzet a világháború után is, amikor e terület Jugoszlávia részévé válik: 1921-ben 588 247 főt tesz ki a muzulmánok száma.⁴

Napjainkban Bosznia-Hercegovina lakosságának legnagyobb része muzulmán – körülbelül 1 630 000 fő, azaz a köztársaság lakosságának közel 50%-a (a szerbek száma 1320000 fő, azaz 32,02%, a horvátoké – 758 000 fő, vagyis 18,38%).⁵

A bosznia-hercegovinai muzulmánok nem tudnak és nem beszélnek törökül – nyelvük a szerbhorvát. Az oszmán uralom idején az esetek többségében ők az Oszmán Birodalom uralkodó osztályának részét alkották, vagyis sajátos privilegizált lakosságot jelentettek. Teljesen természetes, hogy az osztrák-magyar időszakban síkraszálltak privilégiumaik megtartásáért: 1878 és 1882 – az osztrák-magyar megszállás elleni felkelések éve; a 19. század vége, a 20. század eleje – harc a vallási és közművelődési autonómiáért; 1907 – a „Muzulmán népi szervezet” elnevezésű politikai párt létrehozása. Az annexió (1908) után a bosznia-hercegovinai muzulmán mozgalom inkább az osztrák-magyar megszálló hatalommal kezdett együttműködni, mint a szerb politikai erőkkel.⁶ Az éppen hatalmon levőkkel való együttműködés később is megmaradt, amikor az úgynevezett Jugoszláv Muzulmán Szervezet vezetői a különböző politikai kombinációkba bekapcsolódva, miniszterként részt vettek a Jugoszláv Királyság különböző kormányaiban.⁷

Az Oszmán Birodalom széthullása után Bosznia-Hercegovinán kívül népes muzulmán lakosság maradt a Balkán többi részén is. A statisztika azt mutatja, hogy például 1921-ben Macedóniában a Novipazari szandzsákban, Koszovóban és Metohiában 705 554 muzulmán él, akik e területek lakosságának 47,85%-át adják. Ezek nagyobb részét, 418 937 főt a jugoszláv statisztika albán muzulmánként jelöl,⁸ akik napjainkban nemcsak Koszovó és Metohia, de a Macedón Köztársaság más nyugati vidékein is többséget alkotnak. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a bosznia-hercegovinai muzulmánoktól eltérően, akik a történelem során elkülönültek, Albánia muzulmánjai, beleértve Koszovó és Metohia mohamedánjait is, az albán nemzet alapvető alkotóelemévé váltak (az albán katolikusokkal és az albán pravoszlávokkal együtt).

Ami Bulgáriát illeti, itt a körülmények hatására a muzulmánok két típusa alakult ki: a bolgárul beszélőké és a törökül beszélőké. Az előbbieket a Rodope vidékén, Lovecs és Pirin környékén, az utóbbiak pedig északkelet Bulgáriában és Kardzsali vidékén élnek. Ha hihetünk Mithad pasának, akkor az oszmán uralom végén bolgár földön több mint 1 millió muzulmán élt.⁹ A bolgár statisztikák szerint pedig a bolgár állam területén a bolgárul beszélő muzulmánok száma 1880-ban 20000 fő, 1905-ben 19373 fő, 1910-ben 28143 fő, 1920-ban 88399 fő, 1926-ban 102353 fő. (Számuk hirtelen megnövekedése 1920-ban, a Balkán háborúkat megelőző évekhez képest, a bolgár államhoz csatolt, kompakt bolgár-mohamedán lakosságú területeknek köszönhető.) A bulgáriai török ajkú muzulmánok száma pedig a következőképpen alakult: 1880 – 650000 fő, 1905 – 488010 fő, 1920 – 520000 fő, 1926 – 577555 fő.¹⁰ Amíg a bolgár ajkú muzulmánok körében határozott törekvés alakul ki a vallási és a nemzeti hovatartozás különválasztására, azaz magukat bolgárnak vallják, addig a török ajkúak éppen ellenkezőleg, török nemzeti öntudatú, elzárkózásra hajlamos közösséget alkotnak, és inkább Törökország felé tekintenek, mint Bulgária felé.

Tehát az Oszmán Birodalom megszűnése után a Balkánon nagyszámú muzulmán népesség maradt. Ugyanakkor a 19. században létrejött balkáni nemzeti államok egyike sem a nemzet, a terület és az állam egybeesésének elvére épül. Ráadásul sok helyütt találni vegyes lakosságú területet. Ez a helyzet nem teszi lehetővé az olyan etnikai határok megvonását, amelyek az egész nemzetet egy államba fognák anélkül, hogy más származású és vallású lakosságot magába foglalnának. Ebből ered az úgynevezett kisebbségi probléma, a kisebbségek nemzetközi védelmének kérdése, amely a Balkán muzulmán lakosságát is érinti. Az Oszmán Birodalom (illetve a Török Köztársaság), a nagyhatalmak és a balkáni államok által aláírt nemzetközi szerződések többsége tartalmaz a vallási és nemzetiségi kisebbségek védelmére vonatkozó kitételeket is, beleértve a Balkán Törökországon kívül maradt muzulmán lakosságának pártfogását is. A kisebbségek védelmének kérdése nemzetközi jogi

megfogalmazást nyert a versailles-i békeszerződések rendszerében 1919–1920-ban, amikor külön szerződéseket kötöttek a kisebbségek védelmére.¹¹ Ha a Balkán konkrét politikai valóságát tekintjük, lehetetlen nem észre venni, hogy a balkáni nemzeti államok 19. századi létrejöttének idejétől egészen az első világháború végéig (néhány esetben utána is) az uralkodó kormánykörök, a politikai pártok és vezetőik, különböző felelős és felelőtlen tényezők állandóan a nemzeti felszabadulásról és az egyesülésről beszéltek. Tulajdonképpen nemcsak a nemzeti felszabadításról és az idegen uralom alatt lévő honfitársakkal való egyesülésről, hanem az adott állam területének növeléséről is. Ezt valami mágikus eszköznek vélték, ami automatikusan általános prosperitáshoz vezetne, és megoldaná mindegyik ország létező problémáit. Ez nagymértékben az idők szava is - a balkáni népek felszabadulása az oszmán uralom alól és egységes nemzeti államokba tömörülése történelmi feladat, aminek megoldása több mint száz éve tart. A balkáni államok politikája egészen természetesen az idegen uralom alatti honfitársak sorsának kérdésére irányul. Kidolgoznak különböző nemzeti felszabadító és egységesítő (nem ritkán hódító) terveket, sovinszta és hegemonisztikus koncepciók keletkeznek a balkáni problémák megoldására,¹² de az idegen etnikai és vallási kisebbségek sorsának kérdése saját országukon belül fel sem merül, ezzel a kérdéssel komolyan senki sem foglalkozik.

A valóságban az egyes balkáni nemzeti államok nemzetiségi-kisebbségi politikája két aspektusban nyilvánul meg: mint az anyaország politikája az idegen uralom alatt élő honfitársakkal szemben, és mint a területén élő más származású és vallású lakossággal szembeni politika. Amíg az első esetben, különösen a 19. században és a 20. század elején, ezt a politikát felszabadítóként jellemezhetjük (hegemonisztikus és hódító törekvésekkel), addig a második esetben az üldözés és asszimiláció politikájaként jelenik meg. A Balkánon legelőször ezt a politikát Crna Gora iszlamizált lakosságával szemben alkalmazták: a 18. század elején, Danilo Petrovics (1697–1735) Crna Gora-i vladika uralkodása idején kezdődött az úgynevezett „istraga poturica”, ami sok évig tartott, s eredménye Crna Gora muzulmánoktól való megtisztítása volt.¹³

Szerbia is megszabadul az üldözések révén muzulmán lakosságától: 1833-ban a török szpáhikat kötelezték, hogy öt éven belül adják el ingatlanaikat a szerbeknek, és települjenek ki Szerbiából. 1867-ben felszámolták a szerbiai török erődítményeket és helyőrségeket, a muzulmán lakosság pedig kitelepült a szerb városokból.¹⁴ Így etnikai és vallási szempontból Szerbia aránylag „tisztá” állammá vált. A háborúk következtében (1912–1913 és 1914–1918) ehhez az országhoz új területek kerültek délkeleti irányban, nagyszámú muzulmán népességgel együtt. Mivel már nem volt lehetőség az elüldözésükre, különösen a versailles-i rendszer keretében aláírt kisebbségvédelmi szerződések után, Szerbia a nyílt asszimiláció politikájába kezdett - nem ismer el semmilyen nemzeti kisebbséget, a lakosságot „déli szerbek”-nek nyilvánítja, a vezetéknevekhez a szerb „ics” végződést illesztik, a szerb iskola, a szerb nyelv stb. kötelezővé vált.

Megközelítőleg ugyanezen az úton halad Görögország is. A más származásúak és más vallásúak utolsó tömeges üldözését ebben az országban közvetlenül az első világháború után hajtották végre az úgynevezett lakosságcsere keretében, a Görögországra, Bulgáriára, Törökországra egyaránt vonatkozó megfelelő nemzetközi szerződések alapján: a kölcsönös kitelepítésről szóló bolgár-görög konvenció, mint a neuille-i szerződés része, amely törvényesítette Nyugat-Trákia és Dél-Macedónia bolgártalanítását; görög-török konvenció a kölcsönös kitelepítésről, mint a lausanne-i békeszerződés része, ami törvényesítette a görög etnikum elüldözését a szmirnai területekről és Odrin (Edirne) környékéről, illetve a muzulmánokét Görögországból; konstantinápolyi békeszerződés Bulgária és Törökország között 1913-ban, amely törvényesítette a bolgár etnikum erőszakos kitelepítését Trákia edirnei részéről. Végül mindezek eredményeként teljesen új demográfiai helyzet alakult ki - a nyugat-trákiai és dél-macedóniai bolgárok elüldözve szülőhelyükről Bulgáriába

menekültek, a görögök Kis-Ázsiából és Edirne környékéről Nyugat-Trákiába és Dél-Macedóniába települtek át az onnan elüldözött bolgárok és mohamedánok helyére, a nyugat-trákiai, dél-macedóniai és a Balkán más részeiről származó muzulmánok pedig a bolgárok és görögök által kiürített helyeket foglalták el Trákia edirnei részén és a szmírnai területen Kis-Ázsiában.

Bosznia-Hercegovinából is kitelepült a muzulmán lakosság. Műveletlen és elmaradott, bizalmatlan az osztrák-magyar megszálló hatalommal szemben, s különböző ügynököktől bujtogatva és vallási indítékoktól vezetve, állandóan az Oszmán Birodalom védelmét kereste. 1881-ben a kötelező katonai szolgálatnak a bosznia-hercegovinai lakosságra való kiterjesztésével kapcsolatban az okkupációs hatalmakat elárasztották a muzulmán családok Törökországba irányuló kitelepedési kérelmei. Utóbb a kitelepedési mozgalom periodikusan megújulva tömeges méreteket ölt. Éppen a periodikus kitelepedések magyarázzák a muzulmánok megfogyatkozását Bosznia-Hercegovinában: 1879 – 38,7%, 1885 – 36,9%, 1895 – 35%, 1910 – 32,2%, 1921 – 31,1%.¹⁵ Ausztria-Magyarország tolerálja és burkoltan támogatta a kitelepülési mozgalmat, s a kivándorolt muzulmánok helyére a birodalom más részeiből a Habsburgokhoz hű telepeseket telepített be. Bosznia legfőbb vezetője Kállay Béni, az osztrák-magyar pénzügyminiszter, gondolt a bosznia-hercegovinai muzulmánok megkeresztelésére is, azaz katolicizálásukra, de ez az elképzelés csakúgy, mint a külön „bosnyák” nemzet létrehozásának kísérlete megvalósíthatatlan volt.¹⁶

A belgrádi vezető körök pedig a muzulmán vallási-politikai szervezetekkel a kompromisszum és együttműködés politikáját teszik magukévá, saját hegemoniájuk megszilárdítása érdekében az első világháború után létrehozott utódállamban, Jugoszláviában.¹⁷ Tulajdonképpen a bosznia-hercegovinai muzulmánok úgy kerültek a szerbek és a horvátok közé, mint két malomkő közé. Egészen természetes, hogy a végeredmény önálló vallási közösségbe tömörülésük lett, külön nemzeti tudat jeleit mutatva.

Kitelepítések Bulgáriában is rendszeresen végbementek. A statisztikák egyértelműen azt mutatják, hogy mind a török ajkú, mind a bolgár ajkú muzulmánok száma a bolgár állam megalakulása után csökkenni kezdett. Legnagyobb mértékben a felszabadulás utáni első 25 évben: 1905-ben a bulgáriai török ajkú muzulmánok száma 161 990 fővel kevesebb, mint 1880-ban. Ugyanakkor a bolgárok száma nem csökken, hanem nő – az 1880. évi 1920000-ről 4445420 főre (1926-ban). E tény magyarázata nem a természetes népszaporulatban keresendő, hanem a kitelepítésekben – az 1878-192 közötti időszakban bolgár földről körülbelül 350 ezer muzulmánt telepítettek ki Törökországba. A két világháború között is folytatódott a muzulmánok kitelepülése Bulgáriából (évente 10–15 ezer),¹⁸ csakúgy, mint a második világháború után, beleértve napjainkat is, ráadásul időnként tömeges méreteket.

Amíg az 1912–1918-as háborúkig a balkáni események alapvető tartalmát a két idegen birodalom (az Oszmán és a Habsburg) szétzúzását, a balkáni népek felszabadulásának befejezését és egyesítését célzó történelmi feladat határozta meg, addig az első világháború után a helyzet jelentősen megváltozott. A jugoszláv állam létrejötte után a jugoszláv külpolitika fő posztulátumává a versailles-i békeszerződések rendszere által törvényesített államterületi és nemzetpolitikai status quo megőrzése és megszilárdítása vált. Ez ugyanúgy áll Romániára is. Belgrád és Bukarest vezető köreinek fő törekvése, hogy a háborúk idején meghódított területeket „magukévá tegyék”. Ezért tekintették a kisebbségvédelmi szerződéseket pusztán formaságoknak, csak kényszerből fogadták el őket, és egyáltalán nem gondoltak alkalmazásukra. Éppen ellenkezőleg, a más származásúakkal szembeni politikájuk kifejezetten nacionalista, sovinizta és asszimilációs. Görögország és Törökország, amelyek a más származású és vallású lakosság elűzésével „megoldották” a kisebbségi kérdést, ugyanerre az álláspontra helyezkednek.

A többi balkáni országtól eltérően Bulgária nem akarta és nem tudta véglegesnek elfogadni az új területi és nemzetpolitikai status quót. Az első világháború utáni bolgár

politika fő kérdése a nemzet felszabadítása és egyesítése marad, mivel nagyszámú kompakt bolgár népszerű területek maradtak a bolgár állam határain kívül. Innen a békés revízió politikája, innen a hivatkozás a kisebbségvédelmi szerződésekre, mindez Kelet- és Nyugat-Trákia, Macedónia, Dél-Dobruzsza és a nyugati határvidék bolgártalanítása és asszimilációja ellen irányul. Éppen ezért, a többi balkáni államtól eltérően – amelyek a kisebbségvédelmi szerződéseket formáságoknak tekintik – Bulgária állandóan azok következetes alkalmazását követelte.

Az ország területén kívül élő honfitársak védelmének politikája azonban ellentmondásba került a más országok belügyeibe való be nem avatkozás elvével. Ezenkívül, aki jogokat akar az idegen területeken élő honfitársainak, számolnia kell a reciprocitás elvével, és jogokat kell adnia a területén élő más népeknek. Bulgáriának természetesen nem sikerült elérnie a szomszéd országokban élő bolgár kisebbség elismertetését és valami lényegeset tenni védelmükben. Ennek ellenére Bulgária az egyetlen a Balkánon, amely a területén élő idegen kisebbségeket elismeri, s a kisebbségvédelmi szerződéseket alkalmazta a görögökre, örményekre, zsidókra, karakacsánokra, románokra, oroszokra és törökökre. Az 1920. évi bulgáriai népszámláláskor 11509 örményt, 42074 görögöt, 43209 zsidót, 6412 karakacsánt, 57312 románt, 9080 orosz és 520339 törököt jegyeztek fel. A törökök számában nincsenek benne a bolgár mohamedánok (pomákok), őket külön számolták meg (88399 fő). Ráadásul a kisebbségeknek adott jogok reálisan léteztek a bolgár valóságban, a bolgár politika pedig gyakran hangoztatta e téren elért sikereit.¹⁹

Minderre megvan a logikus magyarázat. Jugoszláviának, Romániának, Görögországnak és Törökországnak etnikai szempontból nézve nem voltak olyan területei más országokban, amelyekre igényt tarthattak volna. Ezért számukra fontosabb volt a belső nemzeti konszolidáció a békeszerződések által újrarajzolt határok közti, mint valamilyen új terület megszerzése. (A jugoszláv politikában jelen van a Szaloniki, az Albánia, az Adria, az Isztriai félsziget iránti „érdeklődés”, de a két világháború közötti időszakban a lényeg nem a hódítás, hanem a már megszerzett területek megtartása.) Ebből eredt a törekvés a más származású népesség elűzésére és asszimilálására, innen van, hogy területükön nem ismertek el semmilyen nemzetiségi kisebbséget.

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Bosznia-Hercegovina muzulmán lakosságát nem ismerték el sem nemzetiségi, sem vallási kisebbségnek. 1929-ig Belgrád vezető körei a muzulmánokat az úgynevezett „triimen narod”, a szerbek, horvátok és szlovénok alkotta „háromnevű nemzet” részének tekintették, 1929-től 1941-ig „jugoszlávoknak” a január 6-i rendszer jugoszláv unitarizmusa értelmében, a második világháború után pedig „közelebbről nem meghatározott jugoszlávoknak” vagy egyenesen „muzulmánok”-nak nemzetiségi értelemben. Ugyanakkor a mohamedán vallás Jugoszláviában többé-kevésbé a pravoszláv és a katolikus vallással egyenrangú státust kapott.²⁰

A többi balkáni ország közül tulajdonképpen csak Albániának vannak egységes tömbben honfitársai szomszédos országban – Jugoszláviában. Viszont saját területén belül nincs más származású és vallású népesség, akikkel kapcsolatban érvényesíthetné a kisebbségi szerződéseket. Felekezeti szempontból lakossága muzulmánokra, pravoszlávokra és katolikusokra oszlik, de ezek együtt alkotják az albán nemzetet.²¹ Ezenkívül Albánia nem tudta sem a két háború közötti időszakban, sem a második világháború után a Koszovó és Metohia albán területekhez csatolásának politikáját érvényesíteni.

Más Bulgária helyzete, mely nem fogadja el az első világháború után kialakult status quót, és Macedónia, Dél-Dobruzsza, Trákia és a nyugati határvidék visszaszerzésére gondol – igaz a meghatározatlan jövőben. Ezért arra törekszik, hogy e területeken a bolgár lakosság kisebbségi státussal és kisebbségi jogokkal rendelkezzen, s ezáltal fennmaradása biztosított legyen.²² A szomszédos országokban élő bolgároknak követelt kisebbségi jogok áraként kisebbségi jogokat biztosít a területén lévő más származású és más vallású népességeknek.

Sőt, mind a szófiai vezető körök, mind az ország közvéleménye rendre Macedóniára és Dél-Dobrudzsára, illetve Bulgária Jugoszláviával, Romániával és Görögországgal kapcsolatos viszonyára irányítja a figyelmét, s a török tényezőre nem fordítanak különösebb figyelmet, nemcsak általában a török propagandára és politikára, hanem Bulgária saját muzulmán lakosságára sem.

Ha nyomon követjük a bolgár politikát a muzulmán népességgel szemben, lehetetlen nem észrevenni, hogy az igen határozatlan, következetlen és kettős. Alapvető jellemzőik a következők:

1. A bulgáriai muzulmán lakosság hivatalos elismerése kisebbségként: a török ajkúak törökként, a bolgár ajkúak bolgár mohamedánként (pomákok).

2. A nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségek teljesítése, de főleg nemzetközi megfontolásból és különösebb igyekezet nélkül. Teljes vallásszabadság a muzulmánoknak, maximális vallási türelem a bolgár állam és társadalom részéről, önkormányzat a muzulmán hitközségeknek. A muzulmán hitközség által fenntartandó muzulmán iskolák nyitásának és működésének joga.²³ Nincs törekvés a muzulmán lakosság belső zártságának felszámolására, a törökök és bolgár mohamedánok analfabetizmusának megszüntetésére, anyagi és kulturális helyzetük javítására, falvaik közművesítésére.

3. Megkísérlik az ország muzulmán lakosságának csökkentését törökországi kitelepítések útján. A vallási és politikai okok mellett, amelyek állandó kitelepülési pszichózist okoznak, aktívan hat a gazdasági tényező is: a keleti bolgár vidékek, ahogy a vegyes lakosságú vagy csak muzulmánok lakta kardzsali-i és rodopei területek is a legszegényebbek, az állam pedig nem fordít különösebb gondot gazdasági fellendítésükre.

4. Muzulmánok keresztény hitre térítésének erőltetése. A Balkán-háborúk idején több tízezer muzulmán „térítenek” gyorsan vissza a kereszténységre a Pirin vidékén és a Rodopében. Az akció természetesen kudarcba fullad, és Bulgária 1913-as veresége után felhagynak vele.²⁴ Hasonló kísérletekkel találkozhatunk később is, de ezek nem a kereszténységre való „visszatérítésre” irányulnak, hanem a nevek megváltoztatására a harmincas évek végétől a „Rodira” mozgalom keretében vagy az úgynevezett „újjászületési folyamat” útján napjainkban•

5. Az államhatalom egyes képviselőinek, jogi és természetes személyeknek meggazdagodása a Bulgáriából kivándorló mohamedánok rovására, s e célból tudatosan szítják a kivándorlási pszichózist.

Annak ellenére, hogy a nemzetközi szerződésekre alapozva a bolgár politika hivatalosan mérsékelt és toleráns muzulmánjaival szemben, „megkeresztelési” és kitelepítési akcióival és azzal, hogy nem mutat különösebb igyekezetet megélhetésük biztosítására, kultúrájuk, környezetük fejlesztésére, nem erősíti Bulgáriához való kötődésüket. Ez a politika nem vezet a bolgárok és a törökök, keresztények és muzulmánok közeledéséhez, kölcsönös integrációjához, hanem éppen ellenkezőleg – tudatosan vagy sem –, a muzulmánokat, különösen a török ajkúakat afelé hajtja, hogy zárt közösséggé alakuljanak, megerősödő török nemzeti tudattal.

Mindez jól jött a török nacionalista politikának, amely hozzálátott, hogy „megtisztítsa” Törökországot a bolgároktól, a görögöktől, és megüresedett helyükre letelepítse a Balkánról jövő muzulmán kivándorlókat. A kemalista propaganda felnagyította a kivándorlási pszichózist, földet és a jövevények elhelyezésére támogatást ígért. Ankara kész befogadni Romániából (pontosabban Dobrudzsából) „az egész ottani lakosságot”, Jugoszláviából 200 ezer főt „2-3 év alatt”. Ami a bulgáriai muzulmánokat illeti, „a török állampolitika nem kívánta e lakosság áttelepülését Törökországba”. És valóban, Törökország nem fogadott Bulgáriából évente 10–15000 kivándorlónál többet. Ugyanakkor a bolgár muzulmánok megnyerésén, rájuk gyakorolt befolyásának megerősítésén és növelésén fáradozott, de nem

annyira az iszlám, mint a török nemzeti eszme alapján és összhangban a kemalizmus ideológiájával, annak gyakorlatával.²⁵

Végeredményben Bulgária politikája eltért a többi balkáni országtól, nemcsak a háború utáni államterületi status quót, hanem ebből eredően általában a kisebbségeket, de a balkáni és az országon belüli muzulmánokat illetően is. Crna Gorának, Szerbiának nincs muzulmán problémája – ez „megoldást nyert” a muzulmán lakosság elűzésével és kitelepítésével. Részben, kisebb kivételekkel Görögország esetében is hasonló a helyzet. Albániában ilyen probléma fel sem merült, azon oknál fogva, hogy ott a muzulmánok az albán nemzet alapvető komponensévé váltak. Ami Koszovót és Metohiát illeti, ott a probléma sem nem muzulmán vallási, sem nem albán-török, sem pedig török-szerb, hanem albán nemzeti és albán-szerb. Bosznia-Hercegovinában a konfliktus alapja nem a török-jugoszláv ellentét, hanem többé-kevésbé belső jugoszláv probléma – az iszlám ott egy a három egyenjogú vallás közül, a muzulmánok pedig nem törökök, hanem e terület három vallási és nemzetiségi közösségének egyikét alkotják. Csak Bulgáriában, a Kardzsali-i terület északkeleti részén egységes tömbben élő muzulmánok azonosíthatók törökként, s a történelemből örökölt „muzulmán kérdés” pedig belpolitikai jelentőségén kívül nemzetközi visszhangot is kap, meghatározott helyet foglalva el a bolgár-török viszonyban. Ráadásul Törökország aktív propagandát fejt ki, és növeli befolyását a bolgár muzulmánok körében, Bulgáriának pedig nem sikerül sem a szomszédos országokban élő honfitársait megvédenie és elérnie a bolgár kisebbségek elismertetését, sem „megszabadulnia” muzulmánjaitól az elűldözés és kitelepítés révén, sem pedig „megkeresztelnie” és „újjaszülettetnie”, sem pedig Bulgáriához kötnie őket.

(Fordította: Kolozsi Lajos)

* Elhangzott Szófiában Bulgária és a Balkán etnikai viszonyairól rendezett konferencián, 1991. november 8-án.

Jegyzetek

- 1 Sztokjov, V.: Boszna i Hercegovina njakoga i szega. In: *Balgarszka szbirka* 1908, kn. X, 628.
- 2 Dimitrov, Sz, Mancsev, K.: *Isztorija na balkanszkite narodi XV-XIX. vek.* Szofija 1971. 271.
- 3 Sztanojevics, St.: *Narodna enciklopedija szrpszko-hrvatszko-szlovenacska*, kn. II, 1065-1067.
- 4 Uo. kn. IV, 448-450.
- 5 Szavov, G.: Etnicseszkiyat szasztav na Boszna i Hercegovina. In: v-k „*Pogled*”, XI. 1991.
- 6 Dimitrov, Sz., Mancsev, K.: *Isztorija na balkanszkite narodi 1879-1918* Szofija, 1975. 198-224.
- 7 Culinovic, F.: *Jugoslavija izmedju dva rata.* I-II, Zagreb, 1961.
- 8 Sztanojevics, Szt.: i. m. IV, 448-450
- 9 Petrov, P.: Balgari mohamedani protiv oszmanszkata vlasz. In: *Problemi na razvitieto na balgarszkaia narodnoszt i nacija.* Szofija 1988, 76.
- 10 Danailov, G.T.: *Izsledvanija varku demografijata na Balgarija.* Sofija 1930. 212-213.
11. Karadzsov, D.: *Problemat za malcinsztvata.* Sofija 1929; Satev, D.: *Nacionalnite malcinsztva i szamooopredelniето na narodite. Tragedijata na Balkanite.* Szofija 1936; Genov, G.P.: *Pravnoto polozsenie na malcinsztvata. Sz oszoben ogled na balgarszkie malcinsztva v szaszednite darzsavi.* Szofija 1926; Zsvanija, G.E.: *Mezsdunarodnije garantii zascsit nacionaliniuh mensinsztv.* Tbiliszi 1959.
- 12 Mancsev, K.: *Isztorija na balkanszkite narodi, (1878-1945).* Veliko Tarnovo 1989. 67-117. 136-175.
- 13 Popovip: *Isztorija Crne Gore.* Beograd 1896. 83-86; Tomip, N. *Iz isztorije Crne Gore. Dve raszprave.* Zemun 1901. 33-58.
- 14 Dimitrov, Sz., Mancsev, K.: *Isztorija na balkanszkite narodi XV-XIX. vek.* 226., 381. és az ott megjelölt irodalom.
- 15 Sztanojevics, Szt.: i. m., IV., 448-450.
- 16 Slipicevic, F.: *Bosna i Hercegovina od Berlinskog kongresa do kraja prvog svetskog rata (1878-1919).* Zagreb 1957.
- 17 Culinovic, F.: i. m. I-II.
- 18 Danailov, G. T.: i. m., 212-213. stb.; Mancsev, K., Dojcsinova, E.: *Mjuszjulmanszkoto naszelenie ot Szeveroiztoacsna Balgarija v balgarszkata i turszkata politika (1919-1939).* In: Ipr, 5, 1991, 63.

- 19 Les minorités en Bulgarie. Sofia,1927; Girard, A.: *Les minorités nationales et religieuses en Bulgarie*. Paris 1833.
- 20 Az 1921. évi jugoszláv alkotmány 12. pontja kimondja az országban elismert vallások egyenjogúságát (Ustav Kraljevine Srba. Hrvata i Slovenaca, Zagreb 1921.)
- 21 Az 1925. évi albán alkotmány 5. pontja kimondja, hogy az Albán Köztársaságban nincs hivatalos vallás – minden vallást és hitet elismernek és garantálják szabad gyakorlásukat.
- 22 Lásd Mancsev, K.: *Balgarszkijat nacionalen vaprosz v mezsdubalkanskite otnosenija (1919-1939)*. In: *Balgiarija 1300*. T. 3. Szofija 1983. 259-261.: Mancsev, K., Bisztricki. In: *Balgiarija i nejnite szaszedi. Politiceszki i diplomaticeszki otnosenija*. Szofija 1978.
- 23 Magán muzulmán (török) iskolák Bulgáriában a második világháborúig léteztek. 1944. után a török lakosú falvakban állami török iskolákat nyitottak, amelyekben török nyelven folyt az oktatás. Később, az „újjászületési folyamat” politikájával összhangban, minden bolgár iskolában egységesítik az oktatást, azaz a török iskolákat bolgárokká transzformálják, a török nyelv oktatásának megszüntetésével.
- 24 Néhány történész abbéli igyekezetében, hogy az „újjászületési folyamat” megalapozottságát bizonyítsa, azt állította, hogy a Balkán háborúk idején végrehajtott megkeresztelések a „patriotikus és népi mozgalom” eredménye volt, és hogy körülbelül 200 ezer ember tért vissza a kereszténységre. (Lásd Hriszlov, Hr.: *Vazroditelni i vazstanovitelni procezi v razvitieto na balgarszkata narodnoszt i nacija. Zemja i progresz* 1985, 10, 23.; Jankov, G.: *Formiraneto i razvitieto na balgarszkata nacija i vazroditelnija procesz* In: *Problemi na razvitieto na balgarszkata narodnoszt i nacija*. Szofija 1988., 21.) Különösen feltűnő a 200 ezres szám – a hivatalos statisztika 1920-ban 88399 bolgár mohamedánt jelöl meg, következésképpen nem volt lehetséges 200 ezret visszatéríteni a kereszténységre. Ezenkívül szó sem lehet önkéntességről vagy patriotizmusról hanem erőszakos keresztelésekről (lásd: Csicsovszki, G.: *Balgaromohamedanszkijat problem*. Aszenovgrad 1935.)
- 25 Mancsev, K., Dojcsinova. E.: i. m. 60-72.
- 26 A „bulgáriai muzulmán kisebbségek” és a „törökországi bolgár kisebbségek”. a kitelepítések, a tulajdonjogok, az állampolgárság stb. kérdése központi helyet foglalnak el az 1925. évi bolgár-török egyezményekben. – Barátsági szerződés, e szerződést kiegészítő jegyzőkönyv és letelepedési konvenció. (lásd: *Darzsaven vesztmik*, br. 110, 17 auguszt 1926., Mancsev, K., Dojcsinova, E.: i. m. 64-66.)

KRASTJO MANTCHEV

MUSLIM MINORTITES AND GROUPS IN THE POLITICS OF BALKAN COUNTRIES

The study reviews some historical problems of the Muslim minorities and groups on the Balkan. The author's main intention is to learn how Muslim minorities became targets of different countries' national politics. The study lists the number of Muslim inhabitants in the Ottoman (and Habsburg) Empire and the succeeding states on the basis of demographic and historical data. It analyses the elaborate minority problems in each of the countries. A general feature was that minority politics in the Balkan states had two aspects. On the one hand the politics of the home country concerning the minorities of their own people in other countries, on the other their politics concerning the population of other religion or origin in their own territories. The author points at the fact that only Bulgaria did not accept the modified boundaries after World War I because masses of Bulgarian people were left outside of the country. Bulgaria could never have the rights of Bulgarian outside the country accepted by its neighbors. At the same time Bulgaria could not get rid of the Moslems within the country-through oppression, deportation and other violent actions-like the neighboring countries did. The author stresses that in spite of historical griefs there is no other way for Bulgarians, Turks, Christians and Moslems than to live together in piece.